

Pisidia Antiokheiası Men Kutsal Alanı Hazine Binaları (THESAUROI)

Mehmet Özhanlı*

Öz

Makalenin konusunu, Pisidia Antiokheia’da Tanrı Men’in Kutsal Alanında bulunan “Hazine Binaları” oluşturmaktadır. Tapınak ve Kutsal Alan, Antiokheia’nın 5 km doğusunda 1600 m yüksekliğindeki Gemen Dağı’nın tepesindedir. Binalar, tapınağın kuzeydoğu köşesinde doğuya doğru yan yana sıralanmıştır. Alanda 2017 yılında başlatılan kazılar 2018 yılında tamamlanmış ve yedi tane bina açığa çıkarılmıştır. Yapıların içerisinde en son evrede konulmuş olan seramik, cam, pişmiş toprak, kemik, fildişi, kireçtaşı ve mermerden yapılmış eserler ile bronz ve gümüş sikkeler insitu olarak bulunmuştur. Birbirinin aynısı, girişleri güneyde templum in antis planlı yapılar, 3,30x4 m ölçülerinde, korunmuş duvar yükseklikleri yaklaşık 1,5 – 2 metre arasındadır. Binaların, daha geniş olan kuzey duvarları yaklaşık 1 m genişliğindeyken diğer duvarları ortalama 70 cm kalınlığındadır. Yapılardan 1, 5 ve 6 numaralı olanların kuzey duvarının önüne yaklaşık 1 m yüksekliğinde bir seki yapılmış ve kült objeleri bu sekinin üzerine ve önüne yerleştirilmişken, diğerlerinde bir seki yoktur.

Son kullanım evresi son pagan İmparator Julianus döneminde olan binaların en erken evreleri hakkında yeterince arkeolojik ve epigrafik veri bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Pisidia Antiokheia, Tanrı Men ve Kutsal Alanı, Hazine Binaları, Paganizm, Hristiyanlık.

Treasure Buildings of the Sanctuary of Men in Pisidian Antioch (THESAUROI)

Abstract

The subject of this article is the “Treasure Houses” located in the Sanctuary of the God Men Antiokheia, Pisidia. The temple and Sanctuary are 5 kilometers east of Antiokheia and at the top of the 1600 meters high Mountain Gemen. These buildings are lined side by side at the northeastern corner of the temple to the side of the road leading to the temple to the east. Excavations at the site which started in 2017, were completed in 2018 and seven buildings were unearthed. Artifacts made of ceramic, glass, terracotta, bone, ivory, limestone and marble, as well as bronze and silver coins that have been placed in the last phase of these buildings were found insitu. Identical structures with templum in antis planned entrances on the South were measured 3,30x4 m, and preserved wall heights are about 1.5 - 2 meters. The larger northern walls of the buildings are approximately 1 m wide, while other walls are on average 70 cm in thickness. Cult objects were placed on and in front of a podium with a height of approximately 1 m which was built in front of the northern wall of buildings number 1, 5 and 6. There are no podiums in other buildings.

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, mehmetozhanli@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1417-2658

There is not enough archaeological and epigraphic data on the earliest stages of these buildings, whose last phase of use was during the reign of the last pagan emperor Julianus.

Keywords: Pisidia Antiokheia, The God Men and Sanctuary, Treasure Houses, Paganism, Christianity.

Pisidia Antiokheia'sının 5 km doğusunda, 1600 m rakımlık Gemen Korusu'nda, Ay Tanrısı Men'in Tapınağı ve Kutsal Alanı bulunmaktadır (Resim 1). Dağın zirvesinin tamamına tapınak ve tapınakla ilişkili dini yapılar inşa edilmiştir. Antiokheia'dan tapınak alanına, biri Kızılca Mahallesi'nden diğeri Hisarardı köyünden olmak üzere iki kutsal yolla ulaşılmakta ve bu yollar boyunca kayalar üzerine işlenmiş kütle ilgili adak stelleri görülmektedir. Dağın en uygun noktasına, temenos içerisinde Tanrı Men'in Tapınağı yapılmış ve diğeri yapılar bu tapınağa göre konumlandırılmıştır. Temenosun güney ve kuzey duvarlarında giriş kapıları bulunmasına karşın; alana asıl giriş doğudaki anıtsal bir propylonla sağlanmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan Hazine Binaları ise, temenosun doğu girişinin kuzeydoğu köşesinden doğuya doğru yan yana sıralanmıştır (Resim 2). Binaların kuzeydoğusunda üç bölümden oluşan, tamamen düzgün taş bloklarla yapılmış büyük bir yapı; güneydoğusunda büyük bloklarla örülmüş geniş bir mekân bulunmaktadır. Binaların önünden geçip tapınağa giden yol bu iki binanın arasından geçmektedir.

Binaların bulunduğu alanda yer alan, yıkıntılarının üzeri, geçen uzun yıllarla rüzgâr vb. faktörlerle toprakla örtülerek bir tepe görünümü almıştır. Dış hatları pek belli olmayan yapıların hepsinin üzerinde, Ramsay ve daha sonraki araştırmacılar ile kaçak kazıcıların açtığı sondaj çukurları izlenebilmektedir¹. Üstteki moloz taşlar kaldırıldıktan ve daha önce kazılan seviyenin altına inildiğinde yoğun bir şekilde çatı kiremitleri açığa çıkarılmıştır (Resim 3). Bu seviyeden itibaren yani zeminin yaklaşık 1,5 m üstündeki dolgu, orijinaliği bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Herhangi bir yangın tabakasının görülmediği mekânların üst yapılarının, bazılarında içeri çökmüş bazıları ise güneye doğru yıkılmıştır. Çatı kiremitlerinin bulunduğu katman kaldırıldıktan sonra insitu biçimde kült ile ilgili objelere rastlanılmıştır. 2017 yılında başlayan ve 2018 yılında kazı çalışmaları tamamlanan binalar, tapınaktan başlanarak doğuya doğru 1'den 7'ye kadar numaralandırıldı (Resim 4)². Binalardan 2, 4, 5 ve 6 no.lu olanların kazısı 2017 yılında tamamlanırken, aynı yıl 7 no.lu yapının sadece bir bölümü kazıldı³. Yapı 1, 3 ile 7'nin kalan diğeri bölümlerinin kazısı ise 2018 yılında bitirildi⁴. Birbirinin aynısı, girişleri güneyde templum in antis planlı yapılar, 3,30x4 m ölçülerinde, korunmuş duvar yükseklikleri yaklaşık 1,5 – 2 metre arasındadır. Binaların, daha geniş olan kuzey duvarları yaklaşık 1 m genişliğindeyken diğeri duvarları ortalama 70 cm kalınlığındadır.

1 Tapınak ve Kutsal Alanı, 1911 yılında köylülerin göstermesiyle fark eden Ramsay, 1912 ve 1913 yıllarında kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Hardie 1912, 111-150; Ramsay 1912a, 45-46; Ramsay 1912b, 149; Ramsay 1912c, 226; Ramsay 1912d, 245-253.

2 Kazı Çalışmaları; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve Koç Üniversitesi Suna&İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (Proje No: KU AKMED 2018/P.1020) tarafından desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı adı geçen Kurumlara ayrı ayrı teşekkür ederiz.

3 Özhanlı 2018, 90-94.

4 Özhanlı 2019 158-163.

Yapılardan 1, 5 ve 6 numaralı olanların kuzey duvarının önüne yaklaşık 1 m yüksekliğinde bir seki yapılmış ve kült objeleri bu sekinin üzerine ve önüne yerleştirilmiş iken; diğerlerinde bir seki yoktur. Bu sekilerin yapıların son evresinde eklendiği açık bir biçimde görülmektedir. Sekilerin önüne yapıldığı kuzey duvarının sıvası korunmuş ve sekiler ile duvar arasına kemik objeler ve kandiller bırakılmıştır. 5 no.lu binanın sekisinin önüne konmuş, kireçtaşından yarım sütun, sunak olarak kullanılmıştır. Dört numaralı yapının kuzeydoğu köşesine, yarı işlenmiş mermer bir altlık yerleştirilmiş ve kült objeleri bu altlığın üzerine bırakılmıştır. Yapıların tamamı farklı dönemlerde onarımlar geçirmiş 2, 4, 5 ve 6 numaralı olanlar erken dönemdeki megaron planını korurken diğerleri, eklenen mekânlarla megaron özelliğini kaybetmişlerdir. Binalar, erken evrelerinde aralarında belli bir boşluk bırakılarak yapılmış iken geç dönemde bu boşluklar birer mekâna dönüştürülerek, binalara dâhil edilmiştir. Böylece yapılar birbirine bitişik bir hale gelmiştir. 1 no.lu yapı ile tapınağın temenos duvarı arasındaki boş alan kapatılarak üç odalı bir mekâna dönüştürülmüştür. 1 no.lu yapı ile 2 no.lu yapı arasındaki boşluk, 1 no.lu yapıya eklenmiş ve buradan kuzeye açılan bir kapıyla yapının arkasında oluşturulan başka bir mekâna geçiş sağlanmıştır. 3 no.lu yapının ön alanı kapatılmış ve 2 no.lu yapının arkasında yeni bir mekân yapılarak kuzeybatı köşesinde bu mekâna bir kapı açılmış ve böylece bu yapı üç odalı bir oikosa dönüştürülmüştür⁵. 7 no.lu yapı ise geniş bir salon ve 5 odadan oluşan büyük bir yapı kompleksine dönüştürülmüş ve yapıya kuzeyden de bir kapı açılmıştır⁶.

En son evresi orijinal yıkıntlarıyla açığa çıkarılan yapıların, bu dönemde duvarları yerel moloz taşlarla örülmüş ve taşları tutturmak için harç olarak samanla yoğrulmuş çamur kullanılmıştır. Yapıların yıkılıp tekrar onarıldığı, 1 ve 2 no.lu yapılardan açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bunların duvarlarının bir kısmında, kenetlerle birbirine bağlanmış, düzgün bloklarla yapılmış, erken evreye ait bölümler korunmuşken, küçük moloz taşlarla örülmüş üst bölümlerin onarım geçirdiği açıktır. Bazılarında ise erken evreleri ante bölümünde korunmuş diğer duvarların tamamı küçük taşlarla tamamlanmıştır. Duvarların iç tarafları yoğun kireçli beyaz bir harçla sıvanmış ve sıvanın üzeri kırmızı, siyah, mavi ve yeşil boyalı geometrik desenlerle bezenmiştir. 1 ve 5 no.lu yapıların hem duvarlarında hem de sekilerin cephesinde, desenli sıvaların bir kısmı korunmuştur (Resim 5).

Sadece kiremitleri korunmuş olan yapıların üstünün, alınlıklı bir çatıyla mı yoksa düz damla mı kapatıldığı soru işareti gibi görünse de; ante çıkıntlarından dolayı üçgen alınlıklı olma ihtimali oldukça yüksektir. İlk evresinde kesinlikle üçgen alınlıklı olan bu yapılar, Paganizmi yeniden canlandırmaya çalışmış olan İmparator Julianus Döneminde (MS 361 - 363) alelacele yeniden onarılmış gibidir. Bu dönemde de yapıların üst örtüsü ahşap kullanılarak, üçgen alınlıkla kapatılmış ve üzeri kiremitle kaplanmıştır. Kullanılan 50x60 cm ölçülerindeki düz kiremitler, tepede ortalama 57 cm uzunluğunda üçgen ve yuvarlak mahyalarla tutturulmuştur. 1 no.lu yapının arkasındaki depo bölümünde bulunan, üzerinde palmet işlenmiş, pişmiş topraktan köşe akroteri de çatının köşe ve cephe süslemeleri hakkında bazı bilgiler vermektedir.

Bazı yapıların zeminleri, örneğin 1 no.lu yapıda küçük taşlarla sıkıştırılmış ve taşların üzeri kalın kırmızı renkli bir horasan harcıyla sıvanmış iken; bazılarında sıva görülmez. Yapıların

5 Özhanlı 2018, 161, Res. 5.

6 Özhanlı 2018, 162, Res. 6.

kayalık bir alanda yapılmış olmalarından dolayı, hepsinin zeminindeki kayalar tıraşlanmış ve düzleştirilmiştir. Kayaların arasındaki boşluklar, moloz taşlarla doldurularak sıkıştırılmıştır.

Yapıların tamamında kütle ilgili çok farklı objeler açığa çıkarılırken, bazılarında her şey çok dağınık ve parçalanmış bir biçimde, bazılarında ise sağlam ve konuldukları şekliyle ele geçmiştir. Eserlerin kırılmadan en iyi biçimde korunduğu yapılar 5 ve 6 no.lu yapılardır. Özellikle 5 no.lu yapıda, eserler yerleştirildiği biçimde bozulmadan açığa çıkarılmıştır⁷. Bu yapının sekisinin, tam orta kısmına yerleştirilmiş dikdörtgen bir altlık üzerinde yaklaşık 90 cm yüksekliğinde mermer Tanrı Apollon heykeli durmakta ve altlığın kenarlarında yine mermerden aslan kolçaklı bir tahtta oturan Tanrıça Kybele, mermerden küçük bir Apollon figürünü ile dört tarafında kabartmalar bulunan mermer bir ev sunağı yer almaktadır (Resim 6). Ev sunağının üzerine buğday başağı, boğa başı, yılan ve Tanrı Hermes'in asası kabartma olarak işlenmiştir. Sekinin içerisine yerleştirilmiş olan benzer bir sunağın üzerinde de boğa başı, üzüm salkımı ve hilal betimlenmiştir. Büyük Apollon heykeli sekiden aşağı, sekinin önünde duran 50 cm yüksekliğindeki kireçtaşından sütunun yanına yüzükoyun düşmüştü (Resim 7). Düşme sırasında dirsekten bükülüp öne doğru uzatılmış olan sağ kol omuzdan kopmuş ve bacakların dizden aşağısı kırılmıştı. Sekinin sağ köşesine konulmuş olan mermerden, miğferli Tanrıça Athena başının yanında küçük bir Tanrıça Hekate büstü durmaktaydı. Sekinin cephesi sıvanmış ve sıvanın üzerine, mermer adak stelleri ve pişmiş topraktan, Dokuz Musa'nın betimlendiği bir kabartma ile terrakotta atlı Men figürünü yapıştırılmıştı. Tabula ansata biçiminde yapılmış olan adak stelinin üzerinde elinde meşale tutan, çıplak bir erkek ve diğerleri giysili on figür işlenmiştir (Resim 8). Adak stellerinin bir tanesinde omuzlarında ayça uçları çıkmış Tanrı Men'in büstü ve adak yazıt, diğerinde ise ay – yıldız betimlenmiştir. Sekinin önündeki sütun, sunu masası olarak kullanılmış ve bunun üzerine konulmuş olan büyük bir testi, kandiller, küçük seramik kaplar gibi adak eşyaları sunağın etrafına düşmüş biçimde bulunmuştur.

6 no.lu yapıda, seki güneye doğru yıkılmış ve üzerine konulmuş olan eserlerin bazıları mekânın içerisine güneye doğru saçılmışken bazıları sekinin taşlarının altında kalmıştır. Taşların altında birbirine yakın bir yerde, sakallı bir erkek ile bir kadın başı sağlam açığa çıkarılmıştır (Resim 9). Sekinin üzerinde güneye doğru hafif kaymış biçimde ithaf yazısı bulunan bir heykel altlığının sol ayağın bulunduğu bölümü ile çok sayıda parmak, el, kol, ayak, bacak ve gövde parçaları durmaktaydı. Sekinin önüne yerleştirilmiş üzerinde yazıt bulunan dikdörtgen sunağın da sadece yarısı koruna gelmiştir. Kırıktan, sunağın daha önceden kırıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar dışında çok sayıda heykel parçası ile seramikler açığa çıkarıldı. Bilekten kopmuş phiale tutan el, külte uygun eserlerin sunulduğunu bize göstermektedir.

4 no.lu binada, Antoninus Pius Dönemi'ne (MS 138 - 161) ait iki adet gümüş ve 27 adet Konstantin Hanedanlığına ait bronz sikke; çok sayıda mermer heykel parçası, bakır yüzükler, kandiller, pişmiş toprak minyatür kaplar, astragallar, kemik ve fildişi objeler ile kuzeydoğu köşede, yarım işçilikli mermer bir altlık açığa çıkarılmıştır. Bu altlık sunu masası olarak kullanılmıştır (Resim 10). Altlığın üzerine konmuş olan çok sayıda kandil, minyatür kap, kemik ve fildişinden objeler, yanlarına düşmüş biçimde ele geçmiştir. Bunlar arasında kadın büstü biçiminde yapılmış olan saç iğnesi anmaya değer özellikler yansıtmaktadır. Yapının duvarlarında

7 Özhanlı 2018, 92- 93, Res. 5.

bulunan geometrik desenlerle bezenmiş sıva parçalarının, duvarlardan dökülerek zeminde üst üste yığıldığı ve bu yığının üzerinde bulunan üç adet bronz sikkenin Constantin Hanedanlığına aitti olduğu görülmüştür.

2 no.lu binanın içerisinde, pişmiş topraktan yapılmış Zeus betimlemelerine benzeyen bir baş ile giyimli bir kadın heykelinin gövdesi sağlam ele geçerken, diğer buluntuların tamamının parçalandığına tanık olunmuştur. Zeminin üzerine sırt üstü düşmüş olan, başı eksik kadın heykelinin ayak tarafı kuzey duvarının önünde baş tarafı ise güneydeydi (Resim 11). Bunun hemen başucunda ayak bileğinden itibaren sağ ayağı sağlam sol ayağının ise sadece topuk kısmı korunmuş, mermer bir heykelin altlık kısmı durmaktaydı. Altlığında sol tarafı kırık ve eksiktir. Ayrıca pişmiş topraktan bir figürün, altlıkla birlikte oldukça kaliteli ve süslü bir sandalet giymiş sol ayağı korunmuş olarak açığa çıkarılmıştır. Yine pişmiş topraktan bir Aphrodite figürünün belden aşağısı sağlam biçimde ele geçmiştir. Sağ tarafında üst baldırdan aşağısı korunmuş bir erkek bacağı bulunan Aphrodite'nin, kalçasına doladığı peştamal, önde düğüm atılarak bağlamıştır. Bunlar dışında farklı heykellere ait çok sayıda; parmak, el, kol, ayak, bacak ve gövde parçası parçalanmış bir biçimde zemin üzerinde dağınık olarak bulunmuştur. Özellikle kapının dış eşliğinin önünde, üç parçaya bölünmüş Tanrıça Aphrodite'ye ait gövde parçası, eserlerin bilinçli bir biçimde parçalandığını ve bu yapının pagan inancına mensup olmayan insanlar tarafından yıkıldığını kanıtlamaktadır.

3 ve 7 no.lu binaların içerisinde, külte yönelik az sayıda buluntu ele geçerken; 3 no.lu binanın kuzeydoğu köşesinde tuğla ve kiremitlerle köşe formuna uydurulmuş bir sekiye rastlanmıştır. Sekinin üzerinde kalın bir kül tabakası ve hemen önünde seramik yapımında kullanılmaya hazır kil ve kireç harcı, yığın biçiminde açığa çıkarılmıştır. Zeminin üzerine parçalanıp dağılmış duran kırmızı astarlı seramikler oldukça kalitelidir. Ayrıca 3 no.lu bina ve ona bağlı diğer iki mekânda çok sayıda dikdörtgen ve yuvarlak formu pişmiş toprak ağırlık ve ağırşığın bulunması dikkat çekicidir. 7 no.lu yapıda ise, biri parçalanmış iki tane adak steli ile bir erkek büstü, kandiller, ağırşaklar ve seramik kaplar bulunmuştur. İskender tipinde yapılmış olan büst, yerel üretimi yansıtan işçilik ve biçimiyle oldukça önemlidir. Büstün hemen yanında ele geçen kare formu adak stelinin üzerinde iki hilal ve adak yazısı görülmektedir. Bu iki eserde 7c olarak adlandırılan mekânın güney duvarının hemen önünde durmaktaydı. Ayrıca bu mekânda içerisinde kül bulunan orta boy bir pithosun küllük olarak kullanıldığı anlaşıldı. Bu iki yapı geç dönemde konuta dönüştürülmüştür. Mekânın belli bölümlerinde görülen, daha erken dönemlere ait temel kalıntıları ve kapatılmış kapılar yapıda birkaç farklı evre olduğunu kanıtlamaktadır.

1 no.lu binanın sekisi üzerinde, Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir ve önünde de İmparator Nerva Dönemi'ne ait bir adet gümüş sikke bulundu. Ayrıca, sekinin üzerinde farklı heykellere ait iki el dururken, orta alanda dağınık biçimde heykel parçalarına rastlandı. Binanın batı duvarının önüne yerleştirilmiş olan dikdörtgen düzgün bir bloğun üzerinde 80 cm yüksekliğinde yine dikdörtgen bir blokun dikildiği tespit edildi. Bu blok, sunu masası görevi görmüş olmalıdır⁸. Bunun tam karşısına doğu duvarının önüne aynı biçimde iki blok konul-

8 Bu yapının büyük bir bölümü kaçakçılar tarafından kazıldığı için buluntular az ve oldukça dağınık açığa çıkarıldı.

muştur. Bu yapıya sonradan eklenmiş olan doğudaki oda da oldukça fazla seramik kaplar açığa çıkarıldı (Resim 12). Kaplar, doğu duvarın önünde bulunan ahşap bir rafın çökmesi sonucu üst üste zeminin üzerine düşmüşlerdir. Birçoğu kırılmış olan kaplar içerisinde sağlam kalanlar da olmuştur. Daldırma tekniğiyle boyanmış olan kaplar aynı atölyede üretilmiş gibidir. Burası binanın deposu olarak kullanılmıştır. Sonradan eklenmiş kuzeydeki odada ise işlevi tam olarak anlaşılamayan kiremitlerden bir seki yapılmıştır. Güney köşesinde yığılı duran mahyalar buramında depo işlevi gördüğünü tanıtlar.

Arkaik ve Klasik Dönemlerde “thesauroi” veya “oikoi” olarak adlandırılan⁹ hazine evleri, farklı halklar tarafından kutsal kabul edilen alanlara yapılan ve içerisinde değerli adak hediyelerinin muhafaza edildiği prestij yapılarıydı. Kutsal alanın sahibi tanrı/tanrıçanın tapınağının yakınına, daha çok tapınağa giden yolun kenarına sıralanan bu yapılar küçük bir tapınak planında inşa ediliyordu¹⁰. Kalın duvarları, küçük pencereleri olan bu yapılar, genellikle “templum in antis” planına sahiptir¹¹. Kendisini zengin ve önemli gören kentler ya da kişiler, hazine binaları yaptırmışlardır; ama genellikle kentler adına yapılan resmi yapılar bunlar. Bazı kentler birden fazla yerde, hazine binası inşa etmişlerdir. Bu binalar, kentlerde meydana gelen önemli olaylar ya da kazanılan bir savaş sonrası tanrılara/tanrıçalara şükranlarını sunmak için ya da bu haç merkezlerine gelenlere zenginliklerini ve güçlerini göstermek için yapıyorlardı¹². Kutsal alanlara yapılan bu yapıların, ileride meydana gelebilecek onarım masrafları da dâhil hepsini, yaptıran kent karşılamaktaydı¹³. Belirlenen kutsal alana böyle bir yapı yapabilmek için o kutsal alanın bulunduğu kentin yöneticilerinin ve ruhban sınıfının belirlediği koşulları yerine getirmek gerekiyordu.

Bu tür yapıların içerisine, tapınağın sahibi tanrıya/tanrıçaya adanmış, çok çeşitli hediyeler konulmaktaydı. Bu hediyeler, hazine binasını yaptıran, kentin zenginliğini ve gücünü gösteren çok değerli eserlerdi. Özellikle buralara konulan heykeller; altın, gümüş veya fildişi gibi çok değerli malzemelerden işlenmiş olabiliyordu¹⁴. Sunulan hediyeler, binayı yapan kentte üretilmiş ya da düşmandan ele geçirilmiş eserlerden oluşmaktaydı. Bunlar değerli taşlarla işlenmiş, işçiliği oldukça yüksek eserler veya önemli kişilere ait; mızrak, kalkan, zırh, flama gibi şeylerdi. Özellikle bu türden silah ve teçhizatlar sevilen adak hediyeleri olarak sunulmaktaydı. Çünkü tanrıların, savaşta galip gelenlere yardım ettiği düşünülmekteydi. Bundan dolayı kazanılan bir savaş sonrası, düşmandan alınan silahlar, tanrılara şükran için kutsal alanlara, tapınaklara ve hazine evlerine en iyi adak hediyesi olarak sunuluyordu. Ganimet olarak, düşmandan elde edilen bu silahların, herkese gösterilmesindeki amaç kentin, askeri gücünü teşhir etmek ve potansiyel düşmanlara gözdağı vermektir. Olympia veya Delphi’de olduğu gibi hazine evlerindeki adak hediyeleri, kutsal alanı ziyarete gelenler tarafından da görülebiliyordu. Bundan dolayı ziyarete açık bir hazine evinin içerisinde kolay çalınabilecek nesnelere var ise bir bekçi bulundu-

9 Tomlinson 2012, 103.

10 Dress 1968, 120.

11 Pedley 2005, 74.

12 Rosenberger 2001, 157; Tomlinson 2012, 104.

13 Günümüz Konsolosluk binaları gibi.

14 Tomlinson 2012, 103; Pedley 2005, 74, 114-115.

ruluyordu. Belli aralıklarla, eskiden kalma veya güncelliğini yitirmiş bazı adak hediyeleri artık kullanılmayan, kurumuş veya çökmüş kuyulara ya da tapınak bothroslarına atılıyordu.

Men tapınağındaki hazine binalarında; seramik, cam, pişmiş toprak, kemik, fildişi, kireçtaşı ve mermerden yapılmış eserler ile bronz ve gümüş sikkeler bulundu. Sayılamayacak kadar seramik ve diğer malzemelerden yapılmış eserlerin parçalarının yanı sıra sağlam ele geçenler de oldu. Grafikte hangi binada buldukları detaylandırılmış olan eserler sağlam olanlardır (Resim 13). Bu eserlerin toplamı şu şekildedir: İşlenmiş kemik eser 31 adet, astragal 136, pişmiş topraktan minyatür kap 7, büyük kap 10, ağırşak 12, kandil 23, seramik kablı 1, mühür 1, terakotta figürini 10, mermerden 7 adet adak steli, 2 adet minyatür sunak, heykel parçaları (parmak, el, kol, ayak, bacak, gövde, baş) toplam 157 adet ve metalden 4 yüzük, 2 küpe, 2 bıçak, 1 kurşun ağırlık, 1 bronz iğne ve tanımlanamayan toplam 19 adet eser ile 80 sikke bulunmuştur¹⁵. Bütün binalarda açığa çıkarılan cam eserlerin tamamı kırılmıştı.

Pisidia Antiokheiası Hazine Binalarında bulunan adak eserlerinin geneli değerlendirildiğinde, daha çok kent ve çevresinde üretilmiş oldukları görülmektedir. Hiç silah vb. eser bulunmadığından savaşlarda ele geçirilmiş eser yok denebilir. Üzerinde yazıt bulunan adak stelleri dışındaki eserlerin, kimler tarafından sunulduğu da bilinmez. Adak stellerini ise festivallerde düzenlenen yarışmalarda ödül kazanmış sporcular ya da zengin aileler sunmuştur. Bulunan heykeller arasında tanrı ve tanrıçaların yanı sıra özel portreler de vardır. Binaların bu son kullanım evresinde açığa çıkarılan eserlerin çok farklı dönemlere ait olması, bunların hepsinin bu dönemde yapıp sunulmadığını ve daha önce sunulmuş eserlerin bir araya toplandığını göstermektedir. Bulunan eserlerin büyük çoğunluğunun antik dönemde kırılmış eserlerin parçaları olmaları yukarıdaki “toplama” düşüncesini doğrulamaktadır. Özellikle heykeltıraşlık eserler, bu düşüncüyü desteklemektedir. Antik dönemde kırılmış ve gövdeleri bulunmayan Tanrıça Athena başı ile 6 no.lu yapıda bulunan kadın ve erkek başlarının sekiler üzerine yerleştirilerek tekrar sunulmuş olması, buna güzel bir örnektir. Bu toplama eserlerin yanı sıra bu son evrede yapıp sunulmuş seramikler ve bazı küçük objeler de vardır.

Hazine Binaları hakkında en detaylı bilgileri, Pausanias vermektedir. Delphi, Olympia, Nemeia, Delos ve Samos kentlerinde bulunan Hazine binaları¹⁶, Pausanias’ın yazdığı listeye göre adlandırılıyor. Ancak, Pausanias’ın yaşadığı dönemde yıkılmış olan bazı hazine evlerinin kazılarla açığa çıkarılmış olmasından dolayı Pausanias’ın verdiği liste günümüzde değişikliğe uğramıştır¹⁷. Pausanias ve diğer antik kaynaklar, genellikle Kıta Yunanistan’da bulunan kutsal alanlardan ve hazine binalarından bahsetmektedir. Anadolu’da hazine yapılarının varlığı hakkında yeterince bilgi bulunmaz. Ancak, Batı Anadolu’da Ege’nin batısındaki kültürlerle iç içe olan kentlerde, bu tür yapıların olma ihtimali düşünülmelidir. En azından Tanrı Apollon’un tapınağı ve kehanet merkezi bulunan Didyma ve Klaros gibi kutsal alanlarda bu yapıların varlığı beklenir. Fakat bugüne kadar yapılan kazılarda, bu tür yapılara rastlanmadı. Yunanistan’daki kutsal alanlara, Anadolu’da bulunan bazı kentlerin hazine binaları yaptıkları antik kaynaklardan ve yazıtlar-

15 Tapınak ve Kutsal Alan ile ilgili kapsamlı bir kitap hazırlandığı için burada eserlere detaylıca değinilmeyecektir.

16 Rosenberger 2001, 157 – 159.

17 Tomlinson 2012, 103.

dan anlaşılmaktadır. Örneğin, Delphi Apollon kutsal alanında, İon kenti Klazomenai ve Karia kenti Knidos'un hazine binaları vardır. Klazomenai kentine ait bir hazine binasının varlığından Herodot bahsetmektedir. Herodot, Lydia kralı Kroisos'un, Apollon Tapınağı'na adadığı altın ve gümüşten yapılmış iki kraterin önce tapınağa konulduğunu, yangından sonra altın olanın Klazomanai Hazine Binasına kaldırıldığını yazmaktadır¹⁸. Klazomenai kentinde, bu tür yapıların olup olmadığı şimdilik bilinmiyor. Knidosluların, bir hazine binası olduğunu gösteren yaklaşık MÖ 550 yıllarına tarihlenen bir adak yazıtı, Delphi kutsal alanında bulunmuştur. Bu yazıt, Knidosluların burada bir hazine binasına sahip olduklarını belgelemektedir. Knidoslular bu tür yapıların prestijini ve getirisini anlamış olmalı ki kendi kutsal alanlarında da bu tür yapılara yer vermişlerdir. Knidos kentinde yapılan kazılarda, yuvarlak tapınağın bulunduğu terasta, bir hazine binasının olduğuna yönelik açığa çıkan bazı mimari kalıntılar bunun işareti¹⁹. Karia'nın en önemli kült merkezi olan Labruanda'da hazine binalarının varlığından söz edilir²⁰. Ancak, burada Olympia ya da Delphi'deki gibi bir yoğunluk ve düzenleme söz konusu değildir; andronlar dışında bazı yapılar oikos olarak tanımlanır²¹. Anadolu'da bunlar dışında kutsal alanlarda hazine binalarının şimdilik bilinmemesi olmadığı anlamına gelmez, devam eden kazılarda yeni örnekler açığa çıkabilir. Pisidia Antiokheia Men Tapınağı ve Kutsal Alanında açığa çıkarılan 7 ve kazısı henüz yapılmamış en az 15 örnek bu beklentiye desteklemektedir²². Makalenin konusunu oluşturan 7 yapı, tıpkı Delphi, Olympia ve Nemeia'da²³ olduğu gibi tapınağın temenosuna girişi sağlayan yolun kenarına yan yana sıralanmışken (Resim 14)²⁴; diğerleri tapınağın bulunduğu tepenin, kuzeyindeki yamaçta oluşturulan teraslar üzerine, girişleri tapınağa bakacak biçimde planlanmışlardır²⁵. Birçoğunun arasında belli mesafe bulunmasına karşın bazıları yan yana yapılmışlardır. Hepsi birbirine yakın ölçülerde "templum in antis" planda inşa edilmişlerdir. Yapıların büyük çoğunluğu temel düzeyde korunmuş iken konum itibarıyla diğerlerinden daha yukarıda tepenin tam üzerine yapılmış ve duvarları oldukça iri bloklarla örülmüş olanın duvarları sağlam korunmuştur. Bu yapı konumu ve ölçüleri diğerlerinden daha özel bir statüye sahip olduğunu düşündürürken, poligonal duvar tekniğiyle de tapınağın temenos duvar tekniğiyle oldukça benzerdir²⁶. Hekate(?) tapınağının²⁷ en zirvede

18 Herodotos 1973, I Kitap (Klio) 51.

19 Ehrhardt 2009, 93 – 115, Abb. 1; Söz konusu bu yazıtta "Knidoslular, Hazine dairesini ve ayakta duran heykelleri pythik Apollon için yapturdılar" yazmaktadır.

20 Hellströmm 1984, 131 – 138.

21 Hellströmm 1984, 132.

22 Raff 2011, 149. Tek odalı mekânlar başlığıyla ele aldığı bu yapıların sayısını 13 olarak vermiş ve Mitchell ile Waelkens'in bu yapılardan on iki tanesini oikos olarak adlandırdığını ve mekânların işlevini küçük yemek grupları için ve Men kültüyle ilişkili kuruluşların çeşitli diğer ihtiyaçlarında kullanıldığını belirtmiştir.

23 Miller 1990, 117-128, 161-168.

24 Raff 2011, 149.

25 Mitchell-Waelkens 1998, 81 – 85. Bu küçük yapılar oikos ve andron olarak tanımlanmışlardır. Bu konuya değinenler bazı konularda adlandırmada veya kullanım amacıyla ya da dönemsel olarak pek ayırım yapmıyorlar; bu yanlış. Andrones, kutsal alanlarda genelde kült ziyaretlerinin yapıldığı yerler. Labruanda'da olduğu gibi.

26 Mitchell-Waelkens 1998, 81-82. Bu yapı Mitchell/Waelkens tarafından andron olarak yorumlanmış ve Labruanda örnekleriyle karşılaştırılmıştır.

27 Bu yapı küçük tapınak olarak isimlendirilmiştir. Raff 2011, 141; Mitchell – Waelkens 1998, 57 – 62.

olduğu bu yamaca düzenli bir yerleşim planı uygulamadan yapılmış olan bu hazine binaları da farklı dönemlerde ve farklı işlevler için inşa edilmişlerdir. Olympia ve Nemea'da hem dışardan gelenlerin ağırlandığı hem de hazine binası işlevi gören yapılar vardı. Men'deki yapılarda da düzenlenen festivallerde dışarıdan davet edilen bazı önemli vatandaşların ağırlanmasında; gelen adak hediyelerini belki süresi geçtikten sonra muhafaza edilmesinde ve kült personelinin kendilerine ilişkin bazı günlük kullanım kabı vs. saklamasında kullanılmış olabilir.

Hazine binalarının kazılarında açığa çıkarılan arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntuların verdiği son tarih (terminus post quem), paganizmin yasaklandığı ve Hristiyanlığın devletin resmi dini olduğu (MS 391) tarihle örtüşmektedir. MS 5. yüzyıl başından itibaren tapınak tamamen yasaklanmış ve hazine binaları da yıkılarak kullanım dışı bırakılmış olmalıdır²⁸. Açığa çıkarılan eserlerin tamamı bu tarihten öncesine aittir. Yapıların içerisinde Constantin Hanedanlığı sonrasına ait sikkelerin bulunmaması yapıların bitiş tarihinin sağlamasını yapmaktadır. Hazine binalarının tam olarak ne zaman yapıldıkları ve bu yapıların tapınağın erken evresiyle çağdaş olup olmadıkları ve de hepsinin aynı zamanda yapılıp yapılmadıkları hakkında şimdilik veri yoktur. Kutsal alanlara yapılan bu tür yapıların en erken örnekleri yukarıda da belirtildiği gibi Delphi, Olympia, Nemea, Delos ve Samos gibi kehanet ve önemli kült merkezlerinin bulunduğu kentlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, MÖ 7. yüzyılda başlayarak Hristiyanlığın egemen olduğu tarihe kadar bir şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Men tapınağının en erken dönemi ile ilgili arkeolojik veriler henüz çok yetersizdir. Coğrafyacı Strabon'un yazdıklarından Tapınağın ve Kutsal Alanın, Hellenistik ve Roma Cumhuriyet Dönemi'nde bölgede oldukça etkin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Tapınak ve Kutsal Alanın Hellenistik Dönemden ne kadar önce var olduğu sorusu, Tanrı Men'in Phrygia Uygarlığındaki kültürünün tarihsel süreci dikkate alınarak cevaplandırılmalıdır²⁹. Yapıların duvarlarında ve eklenen mekânlardan birkaç farklı evrenin olduğu ve yapıların farklı dönemlerde onarımlar geçirerek kullanılmaya devam edildiğine yukarıda değinilmişti.

Antiokheia ve Men tapınağından bahseden yazılı kaynaklar arasında Tapınak ve Kutsal Alanın en erken evresini belirleyen bir metin bulunmaz. Antiokheia kentinin Selevkid Hanedanlığı tarafından kolonileştirildiği Hellenistik Dönemin başı tarihi dikkate alınarak tapınak ve kutsal alanda tahmini bir tarihlere gidilir³⁰. Strabon'un *Burada aynı zamanda birçok tapınak kölesi ve kutsal yerleri olan bir Men Arkhaios rahipliği vardı* cümlesinde Hellenistik Dönemde burada bulunan ruhban sınıfın oldukça etkili ve tapınağın büyük bir ekonomiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek bir dağın zirvesine, içerisindeki kutsal kayalık doğal bırakılarak yapılmış olan tapınağın ve bu kadar güçlü bir kültürün Hellenistik Dönem öncesi olma ihtimali oldukça yüksektir. Ancak, yine de Tapınak ve Kutsal Alanın Hellenistik Dönem ve öncesi ile hazine binalarının tapınağın erken evresinden itibaren olup olmadıkları sorularının cevabını devam eden kazı çalışmalarına bırakalım.

28 Başta Ramsay olmak üzere alanda çalışmış olan diğer araştırmacılar da aynı düşüncedirlere. Mitchell – Waelkens 1998, 86.

29 Bu konu tapınakla ilgili hazırlanan kitapta detaylı olarak ele alınmıştır. Burada konunun bütünlüğünün bozulmaması için değinilmeyecektir.

30 Mitchell–Waelkens 1998, 68; Mimari argümanlardan yola çıkarak tapınağı, Eumenes II veya Attalus II dönemlerine tarihlere önermektedirler.

Binaların evreleri hakkında erken dönemden başlayarak geç döneme doğru bir sıralama yapmak gerekirse: Tapınak ve Kutsal Alanla ilgili en kapsamlı düzenleme İmparator Augustus Dönemi'nde yaşanmıştır. Augustus, Anadolu'da eyalet sisteminde düzenlemeler yapmış ve direk kendisine bağlı yeni eyaletler kurmuştur³¹. Açtığı yeni yollarla Pisidia gibi dağlık bölgelerde Roma'nın mutlak egemenliğini sağlamıştır³². Bölgede oluşturduğu koloni kentlere emekli askerleri (Veteran) yerleştirerek Romalılaştırma politikasını gerçekleştirmiştir. Pisidia Bölgesinde kurduğu beş koloni kentin merkezi olarak Antiokheia'yı seçmiştir. Hellenistik Dönemde Selevkid Hanedanlığı tarafından her ne kadar askeri bir kent olarak organize edilmiş olsa da Antiokheia, Men Tapınağı ve Kutsal Alanından dolayı dini bir merkez olarak tanınmıştır. Strabon ...*Amyntas'ın ölümünden sonra (oraya) onun varisi olarak gönderilenler tarafından ortadan kaldırılmıştır*³³ diye yazar. Galatya kralı Amyntas MÖ 25 yılında öldürülür ve bu tarihten sonra İmparator Augustus, uyguladığı kolonizasyon hareketiyle bu bölgeyle bizzat kendisi ilgilenmiştir³⁴. Strabon'un anlattıklarından İmparatorun, bölgede oldukça etkin olan Men dinin ve ruhban sınıfının gücünü kırmak için, tapınağın sahip olduğu arazileri kamulaştırıp tapınağı ekonomik olarak zayıflatma yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Augustus izlediği kurnaz politika ile bir tarafta buradaki ruhban sınıfın gücünü azaltıp etkisiz hale getirirken diğer taraftan kenti vergiden muaf (Ius Italicum) tutarak ekonomiyi güçlendirmiş ve kenti tıpkı kent Roma gibi yedi mahalleye bölüp mahallelere, Roma'nın mahalle isimlerini vererek Antiokheia'da yaşayanların gönlünü almayı bilmiştir. Kente yerleştiği çok sayıda emekli asker ile hem güvenliği sağlamış, hem de Romalılaştırma politikasını devreye sokmuştur. Böylece kent ve çevresinde yaşayan insanları üzmeden, kızdırmadan Roma kültürünü benimsetip Roma dinsel örgelerini bu inançla birleştirme yoluna gitmiştir.

İmparator Augustus, her ne kadar tapınaktaki ruhban sınıfını ekonomik olarak zayıflatıp dizginlemiş olsa da bu dini kamulaştırarak desteklemeye devam etmiştir³⁵. Bu dönemde kutsal alanda düzenlemeler yapılmış ve yeni yapılar inşa edilmiş olmalıdır. 1 ve 2 no.lu binaların erken dönemlere ait evrelerindeki duvar işçilikleri ve tekniği bu yapıların bu tarihte yapıldığını düşündürmektedir. Bunlar dışında kuzey yamaçta bulunanlar arasında da benzer duvar tekniğiyle yapılmış olanların varlığı bu dönemde yapıların aktif olduğunu ortaya koymaktadır. Binalarda bulunan Augustus Dönemi'nde yapılmış klasik üsluptaki heykeltıraşlık eserler de yukarıdaki düşünceyi desteklemektedir.

İmparator Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurellius ve Caracalla, Dönemlerinde Roma egemenliğinde bulunan birçok kentte olduğu gibi Antiokheia'da da tapınaklar onarılmış ve yardımlar yapılmıştır. Özellikle kenti ziyaret ettiği düşünülen ve onuruna kentin anıtsal giriş kapısı (tak) yapılan İmparator Hadrianus kente ve tapınağa büyük yardımlar yapmış olmalıdır³⁶. Antoninus Pius Dönemi'nde de kentte bulunan tapınaklarla birlikte Men Mabedine de

31 Ramsay 1916, 83 – 134.

32 Mitchell–Waelkens 1998, 4.

33 Strabon 2015, 83.

34 Kaya 2011, 144.

35 Khatchadourian 2011, 157.

36 Ossi 2011, 85 – 108.

büyük yardımlar yapılmış olduğu düşünülmektedir³⁷. Bu dönemde üzerinde Tanrı Men'le ilgili betimlemeler bulunan propaganda amaçlı basılan sikkeler de bu görüşü desteklemektedir³⁸. Bu dindar İmparator döneminde Roma'nın egemen olduğu bütün coğrafyalarda tapınaklara büyük yardımlar yapılmış ve anlaşılan bu yardımlardan Men Tapınağı da payına düşeni almıştır. İmparator Diocletianus'un MS 24 Şubat 303 yılında yayınladığı bir ferman ile Hristiyanlara karşı top yekûn bir mücadele başlatmıştır. Bu tarihte tapınakların onarılmasına ve düzenli kurban törenlerinin düzenlenmesine büyük önem verildi. Ayrıca, eyaletlerde merkez konumda bulunan ve o bölge için büyük öneme ve etkiye sahip olan tapınakların bulunduğu kentler, pilot bölgeler olarak belirlenerek bu mücadelede öncü olmaları sağlandı. Antiokheia ve Men tapınağı da bu seçilen özel bölgeler arasındadır. Kurulan Pisidia eyaletinin başkentliğine yükseltilen Antiokheia'nın kült merkezi Men Tapınağı ve Kutsal Alanına paganizmin canlandırılması için çok büyük yardımlar yapılmıştır. Kentin su sistemi, kamu yapıları ve tapınağın temenos duvarı ile tapınağın çevresinde bulunan diğer yapılar onarılmıştır. Ayrıca, onarılan hazine binalarının yanına yenileri de inşa edilmiştir. Özellikle Antiokheia'da ikamet eden Pisidia Eyaleti'nin ilk ve en tanınmış valisi olan Valerius Diogenes Dönemi'nde³⁹ etkinleştirilen cemaatler (tekmorion) paganizmi yeniden güçlendirebilmek için çok çeşitli eylem ve etkinliklerde bulunmuş ve Hristiyanlığa karşı kentte, kırsalda ciddi bir şekilde organize olmuş ve de güçlü bir mücadele vermişlerdir⁴⁰. İşte bu dönemde dine hizmet eden tapınağa gelir ve prestij sağlayan bu tür yapılar yapmaya hayırsever zengin yurttaşlar özendirilerek Hazine Binaları halk arasında popüler hale getirilmiştir. MS 3. yüzyılın ortalarından itibaren güçlendirilmeye çalışılan Men Tapınağı ve Kutsal Alanı bu dönemde düzenlenen büyük festivallerle bölgenin cazibe merkezine dönüştürülmüştür. Ele geçen yazıtlardan Antiokheia'nın önde gelen vatandaşı G. Ulpus Baebianus'u şehre, muhtemelen festivalin finansmanını sağladığı için onurlandıran resmi bir kararname var⁴¹. G. Ulpus Baebianus'un ardından oyunlar, G. Flavius Baebianus tarafından organize edilmiştir. Koloninin koruyucusu ve ömür boyu başrahip olarak tanımlanan G. Flavius Baebianus ile ikili bir *agonothete* altına girer⁴². Oyunlar tutarlı bir şekilde Maximian Galerius'un adını almış olmalarından dolayı bu oyunlar, MS 3. yüzyılın son on yılına tarihlendirilebilir⁴³. Adı geçen yöneticilerin düzenledikleri dini festivallerle paganizme rahat bir nefes aldırılmış ve bu inancı Hristiyanlığa karşı biraz da olsa yeniden pekiştirmişlerdir⁴⁴. Kutsal Alanda yapılan festivallerde gençleri özendirici yarışmalar, oyunlar düzenlemiş ve dereceye giren yarışmacılar, tapınağa adanan adak stelleriyle onurlandırılmışlardır⁴⁵. Yunan karakterinde koşu, güreş, pentatlon ve

37 Khatchadourian 2011, 159-160.

38 Khatchadourian 2011, 161.

39 Christol-Bear 1999, 43, 70. Eyaletin 309 veya 310 yılında kurulması nedeniyle bu tarihlerde başladığını ve 313 yılında son bulduğunu düşünmektedirler.

40 Ramsay 1912e, 151-170; Bildik 2003, 44 - 54.

41 Anderson 1913, 285. Yazıtlarda Baebianus, başrahip olarak görünür. Ayrıca Men ve Demeter'in augur ve ömür boyu rahibi olarak tanımlanmaktadır. Lane 1976, 65.

42 Lane 1976, 65.

43 Lane 1976, 66.

44 Anderson 1913, 285; Lane 1976, 65.

45 Lane 1976, 64.

pankreas gibi oyunlar düzenleniyordu. Olympia'daki oyunlar gibi açılış törenleri sırasında telalllar ve borazanlar eşliğinde yarışmalar yapıyordu. Adak stellerinde görülen yazıtlardan düzenlenen bu festivallerin oldukça etkili oldukları anlaşılmaktadır. Kazılarda açığa çıkarılan bu döneme ait çok sayıda adak steli ve diğer arkeolojik eserler bu dönemde kutsal alanın oldukça aktif kullanıldığını belgelemektedir. Bu dönemde Delphi ve Olympia gibi kutsal merkezlerde Arkaik Dönem'den itibaren düzenlenen oyunların benzerlerinin düzenlenmesi, sahip olunan köklü geçmişe vurgu yapılmak istenmiş olmasındandır.

Yapıların son evresi son pagan İmparator Julianus Dönemi'ne aittir. MS 361 - 363 yılları arasında yönetimde bulunan Julianus, pagan dininin yeniden canlandırılması için büyük bir çaba sarf etmiştir⁴⁶. Büyük Constantin ve II. Constantin'in Hristiyanlara sağlamış oldukları geniş imkânlar ve paganizmi engelleyen çabalarının bu dinde ve toplumda yaratmış olduğu etkiyi ortadan kaldırmak için belirlediği çok sayıda tapınakta kurbanlar kestirerek Hristiyanlığa karşı önlem almaya çalışmıştır. Diocletianus Dönemi'nde yapıldığı gibi, mücadele için seçilen kutsal alanlar arasında, Hellenistik Dönem'den itibaren bölgede büyük bir etkiye sahip olan Men Tapınağı ve Kutsal Alanın da olduğu anlaşılmaktadır. Kazılarda açığa çıkarılan hazine binaları, İmparator Julianus Dönemi'nde onarılarak kullanılmış olanlardır. Binalardaki aceleci düzenleme ve paganizme ait çok farklı eserlerin toplanıp bunların içerisinde sergilenmesi dönemin Hristiyan ve Paganizm mücadelesinde Hristiyanlığın oldukça güçlendiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Anadolu'nun yerel Tanrısı Men ve inananları, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde karşılaşmış oldukları büyük baskılara rağmen özünden ödün vermemiş; Tanrı Men'i hep tek tutmuşlardır. Ancak, gelişen Hristiyanlık tehlikesine karşın durumun ciddiyetinin farkına varan inananlar bir zamanlar direndikleri Hellen ve Roma Tanrılarını/Tanrıçalarını, Tanrı Men'le yan yana getirerek bu yeni inanca karşı toplu bir mücadele başlatmışlardır. Özellikle yapılarda Men'in yanı sıra Zeus, Kybele, Athena, Aphrodit, Apollon, Hermes ve Hekate gibi paganizmde tapınım görmüş bütün tanrıların/tanrıçaların bir araya getirilmesi Hristiyanlığa karşı toplu bir mücadeleye girişildiğini belgelemektedir. Bütün tanrılar/tanrıçalar bir araya getirilerek dinde birlik sağlamaya, kesilen kurbanlar ve düzenlenen dini törenlerle bu din ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Bölgede bir zamanların en güçlü dinine sahip olan insanların bu ruh hali, Hristiyanlık karşısında büyük bir korku ve panik yaşadıklarını dışa vurmaktadır. Hellenistik Dönemde bölgede Men inancına karşı etkin kılınmaya çalışılan Grek Tanrısı Zeus'un ve İmparator Augustus'un kurnaz politikasının başaramadığını, Hz. İsa ve Tanrısının başardığı görülmektedir.

Binaların içerisinde bulunan seramikler, cam eserler ve sikkelerin bazıları dışındakiler binaların bu son kullanım tarihinden önceki dönemlere aittir. Seramiklerin büyük bir kısmı MS 4. yy tarihi verirken, erken imparatorluk dönemine ait örnekler de vardır. Cam eserler de benzer bir tarih vermektedir. Binaların tamamına mermer adak stellerinin konulduğunu, sağlam ya da parçalar halinde ele geçen örnekler göstermiştir. Adak stelleri daha çok Diocletianus Dönemi'ne işaret ederken, heykeltıraşlık eserler daha erken dönemleri belgelemektedir. 5 no.lu binada bulunan Apollon heykeli ile Athena başı biçem ve biçim olarak Klasik Dönem eser-

46 İmparatorun kendisinin kaleme aldığı "*Celilelilere Karşı Paganlığın Savunması*" kitabında Pagan inancının gücünü; Hristiyanlığın ve Musevilğin zayıf ve eksik gördüğü yönlerini örneklerle anlatmıştır. Dönme Julianus (Flavius Claudius Julianus Augustus), *Celilelilere Karşı Paganlığın Savunması*, çev. Elif Gökteke, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2019.

lerini yansıtırken bina 6'da bulunan kadın başı ve bina 7'de bulunan erkek büstü Hellenistik Dönem özellikleri göstermektedirler. Bina 6 da bulunan erkek başı ise İmparator Antoninus Pius Dönemi işçiliğini yansıtmaktadır. Aslan kolçaklı Tanrıça Kybele heykelciği ise Roma İmparatorluk Döneminde sevilerek yapılan bir tip olmasıyla tarihini belli eder. Ele geçen sikkeler arasında Roma Geç Cumhuriyet döneminden I. Theodosius'a (MS 379 - 392) kadar yönetimde bulunan imparatorlara ait sikkelerin varlığı bu yapılar için bir tarih aralığı vermeyi kolaylaştırır. Bu tarih aralığı da Strabon'un bahsettiği Galatia kralı Amyntas Dönemi (MÖ 36 - 25) ile tapınak ve kutsal alanın yasaklandığı I. Theodosius Dönemi (MS 379 - 392) tarihiyle örtüşmektedir.

Binaların kimler tarafından yaptırıldığına yönelik yazılı belge bulunmamaktadır. Bina 6 da bulunan yazıtlar eksik olduklarından bütüncül bir anlam çıkarılamaz. Ancak, binaların en aktif kullanıldığı ve sayısının çoğaldığı dönem Antiokheia'nın Pisidia eyaletinin başkentliğine yükseldiği dönemde olmalıdır. Bu dönemde tekmerionların büyük bir rol oynadıkları bulunan adak stellerinden anlaşılmaktadır⁴⁷. Diğer kutsal alanlarda bulunanlardan oldukça fazla olan bu yapıların bazıları, insanları bir araya getiren cemaat evleri gibi kullanılmış olmalıdır. Alanı çalışmış olan Raff, bu yapıların Antiokheia bölgesinden ibadet edenler için olduğunu ve zengin yerel aileler tarafından inşa edilmiş olabileceğini iddia etmekte ve Ramsay'ın temenosta bulunduğu Cornelia heykelinden yola çıkarak burada Antonia'nın ailesinin bir hazine evine sahip olabileceğini tahmin etmektedir⁴⁸. Erken dönemleri hakkında bilgi bulunmayan bu yapılar, büyük bir ihtimale Tapınağın inşa edildiği dönemde yapılmış ve daha sonra birtakım onarımlar geçirerek tapınağın son evresine kadar kullanılmış olmalıdırlar. Yapıların son kullanım evresi ise zengin aileler tarafından finanse edilerek hizmete açılmıştır. Bu dönemde Men tapınağının kendisinde ve "thesauroi" olarak adlandırılan yapıların form ve konuşlandığı yer itibarıyla retrospektif öğelerin varlığı, yani geçmiş dönemlerin önemli kült alanlarındaki yapılaşmaya atıfta bulunulduğunu tanıtlar. Binaların, tıpkı Delphi, Olympia ve Nemeia'da olduğu gibi yolun kenarına yan yana sıralanmış olması bilinçli yapılan bu organizasyonla Kutsal Alana bir uhreviyet ve bir uzak geçmiş yaratılmıştır.

Hristiyanlığın, devletin resmi dini olmasıyla Hristiyanlar, daha önce paganların kendilerine uyguladıkları yasak ve zulümleri pagan inancına mensup olanlara karşı kullanmışlardır. Kurban kesmek ve tapınaklarda ibadet etmek tamamen yasaklanmış ve önemli tapınaklar yıkılarak üzerlerine ya da hemen yanı başına kiliseler inşa etmişlerdir. Böylece pagan inancına ait bütün kutsal alanlar, Hristiyanlaştırılarak geçmişin üzerine kalın bir Hristiyan tabakası kaplanmıştır. İşte bu dönemde, Men Tapınağı ve Kutsal Alanı'nda bulunan hazine binaları ve diğer bütün yapılar yıkılarak bu yapılara ait malzeme tapınağın kuzeybatısına inşa edilen kilisenin inşasında kullanılmış olmalıdır. Hazine Binaları da olasılıkla bu tarihte yıkılmış ve kullanım dışı bırakılmıştır. Binalardan 5 no.lu olanda adak eserlerin tam olarak konulduğu şekliyle bulunması diğerlerinde eserlerin parçalanarak dağılmış bir biçimde açığa çıkması bu yapıların Hristiyan yıkımından önce göçürtüldüğünü akla getirmektedir. Ancak, diğerleri yıkılmadan önce içlerindeki eserlerin parçalanmış ve ortalığa dağıtılmış olması bu binaların, Hristiyan inancına mensup insanlarca yıkıldığını kanıtlamaktadır.

47 Levick 1970, 37 – 50.

48 Raff 2011, 149.

KAYNAKLAR**Anderson 1913**

Anderson, J. G. C., “Festivals of Men Askaenos in Roman Colonia at Antioch of Pisidia”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 3, Part 2, Roma.

Bildik ?

Bildik, T., *Anadolu'da Men Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Christol- Bear 1999

Christol Michel- Drew Bear Thomas, “Antioche de Pisidie Capitale Provinciale et L'œuvre de M. Valerius Diogenes”, *Antiquite Tardive* 7. Belgium.

Dress 1965

Dress, L., *Olympia: Gods, Artists, and Athletes*, Pall Mall Press, New York.

Ehrhardt 2009

Ehrhardt, W., *Hellenistische Heiligtümer und Riten: Die westlichen Sakralbezirke in Knidos als Fallbeispiel*, in: A. Matthaei, M. Zimmermann (Hrsg.), *Stadtbilder im Hellenismus*.

Hardie 1912

Hardie, M. M., “The Shrine of Men Askaenos at Pisidian Antioch”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 32.

Hellström 1984

Hellström, P., “Labraunda 1983”, *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir.

Herodotos 1973

Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Julianus 2019

Julianus, *Celilelilere Karşı Paganlığın Savunması*, çev. Elif Gökteke, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul

Kaya 2011

Kaya, M. A., *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Khatchadourian 2011

Khatchadourian, L., “The Cult of Men at Pisidian Antioch”, *BUILDING A NEW ROME The Imperial Colony of Pisidian Antioch (25BC-AD700)*, Kelsey Museum Publication 5.

Lane 1976

Lane, E. N., “Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis (Cmrdm)”, *Volume 3 Interpretations and Testimonia*, BRILL.

Levick 1970

Levick, B., “Dedications to Men Askaenos”, *Anatolian Studies*, Volume 20, Published online by Cambridge University Press.

Miller 1990

Miller, S. G., “*Nemea.: A Guide to the Site and Museum*”, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, niversity of California Press, Kaliforniya.

Mitchell- Waelkens 1998

Mitchell S.–Waelkens M., *Pisidian Antioch: The Site and Its Monuments*, Duckworth with the Classical Press of Wales, London.

Ossi 2011

Ossi, A. J., “The Arch of Hadrian and Sabina at Pisidian Antioch: Imperial Associations, Ritual Connections, and Civic Euergetism”, *BUILDING.A.NEW.ROME The Imperial Colony of Pisidian Antioch (25BC-AD700)*, Kelsey Museum Publication 5.

Özhanlı 2017

Özhanlı, M., “Pisidia Antiokheia Kazısı 2017”, *ANMED 16*, Koç Üniversitesi, İstanbul.

Özhanlı 2018

Özhanlı, M., “Pisidia Antiokheia Kazısı 2018”, *ANMED 17*, Koç Üniversitesi, İstanbul.

Pedley 2005

Pedley, J., *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World*, Cambridge University Press, 2005.

Ramsay 1912a

Ramsay, W. M., “Excavations at Antioch of Pisidia: The name of St Luke”, *The Athenaeum* 4420, (1912a).

Ramsay 1912b

Ramsay, W. M., “Excavations at Antioch of Pisidia: II Quirinius Governor of Syria”, *The Athenaeum* 4424, (1912b).

Ramsay 1912c

Ramsay, W. M., “Excavations at Antioch of Pisidia: III The Hieron of Men Askaenos”, *The Athenaeum* 4427, (1912c).

Ramsay 1912d

Ramsay, W. M., “Excavations at Antioch of Pisidia: IV The sanctuary and dedications”, *The Athenaeum* 4428, (1912d).

Ramsay 1912e

Ramsay, W. M., “The Tekmoreian Gues- Friends”, *The Journal of Hellenic Studies*, Volume 32 (1912e).

Ramsay 1916

Ramsay, W. M., “Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age”, *The Journal of Roman Studies*, Vol.6, Published By: Society for the Promotion of Roman Studies.

Raff 2011

Raff, K. A., “The Architecture of the Sanctuary of Men Askaenos: Exploration, Reconstruction, and Use”, *BUILDING.A.NEW.ROME The Imperial Colony of Pisidian Antioch (25BC-AD700)*, Kelsey Museum Publication 5.

Rosenberger 2001

Rosenberger, V., *Griechische Orakel: Eine Kulturgeschichte*, Theiss, Konrad.

Strabon 2015

Strabon, *GEOGRAPHIKA (Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tomlinson 2012

Tomlinson, R. A., *Yunan Mimarlığı*, Çev. Rıfat Akbulut, Homer Kitabevi, İstanbul.

EKLER

Resim 1: Pisidia Antiokheiası, Men Tapınağı ve Kutsal Alanı.

Resim 2: Tapınak ve Hazine Binaları.

Resim 3: Çatı Kiremitleri.

Resim 4: Hazine Binaları.

Resim 5: Duvar Sıvası.

Resim 6: 5 No.lu Hazine Binasının düzenlenmesi.

Resim 7: Apollon Heykeli.

Resim 8: 5 No.lu Hazine Binasının sekisi.

Resim 9: 6 No.lu Hazine Binasının buluntu durumu.

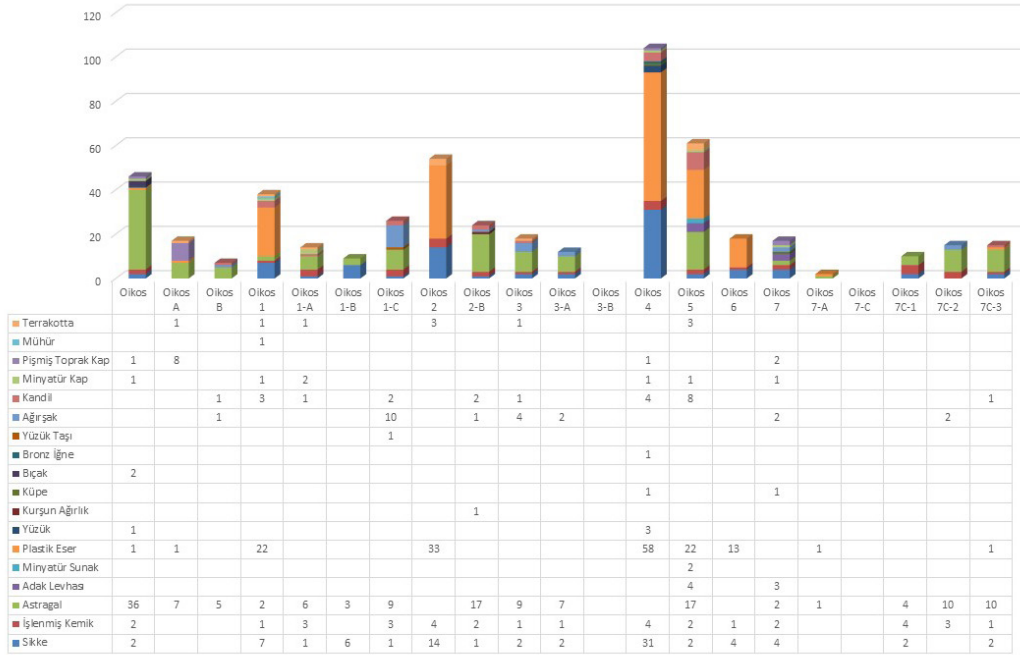
Resim 10: Yarım işçilikli althk.

Resim 11: Kadın heykeli.

Resim 12: Seramiklerin buluntu durumu.

Resim 13: Buluntuların, Hazine Binalarına göre dağılımı.

Resim 14: Tapınağın ve Hazine Binalarının canlandırılması.

